

СПОГАД ПРО І. П. КАВАЛЕРІДЗЕ

(З нагоди 110-ї річниці від дня народження митця)

З роками все частіше приходять дні, коли твоя рука тягнеться до полиці, на якій стоять книжки з дарчими написали їх авторів. Автографи збуджують, дають натхнення, повертають в минуле. Ось книжки, подаровані люб'язною Варварою Олексівною Губенко-Маслюченко: Остап Вишня. Вишневі усмішки, К., 1962; Остап Вишня. Вишневі усмішки кримські, Сімферополь, 1961 («Хай щастить Вам на культурному шляху. Варвара Губенко-Маслюченко, 1970 р., Київ») та «Справочник Союзу писателів СРСР — 1970», який вона надіслала на моє прохання, вивіши на ньому: «Вітаю Вас, Вікторе Володимировичу, з Новим 1971 роком. Бажаю успіхів та здоров'я. Варвара Губенко-Маслюченко, 30.XII.1970 р., м. Київ».

Наше листування, особисті зустрічі у Києві почалися тоді, коли я, організатор по-закласної та позашкільної роботи з учнями, організував при середній школі № 3. м. Шостки невеличкий літературно-краєзнавчий музей. Звичайно, там в першу чергу були експонати про Остапа Вишню (Павла Михайловича Губенка), уродженця Сумщини, шляхч-дороги якого стелилися і до міста хіміків — Шостки. Мені пощастило бачити і слухати видатного письменника-гумориста, коли він виступав перед нами, студентами Київського педагогічного інституту (тоді — інституту ім. М. Горького), на вечорах «Університету культури» Варвара Олексівна, дружина Остапа Вишні, підштовхнула мене до написання спогаду про незабутнього Павла Михайловича, що я й зробив («То була людина!» — «Друг читача», 1989, 16 листопада). Вона ж якось, коли у нас зайшла мова про І. П. Кавалерідзе, порадила: «А ви зайдіть до нього — це майже поруч. Вулиця Червоноармійська, 12, квартира За. Зайдіть, бо іншого випадку може не бути. Він невиліковно хворий...».

До помешкання Кавалерідзе, видатного скульптора, кінорежисера й театрального Діяча, драматурга, мене вело не тільки нестримне бажання поспілкуватися з відомою людиною, але й суто краєзнавче зацікавлення.

Адже Іван Петрович — наш земляк. Він народився на хуторі Ладанському біля міста Ромни. Його дитинство минало в с. Талалаївці. Тут же навчався в початковій земській школі. Згодом відвідував ту ж Талалаївку, Дмитрівку, Григорівку (тепер села Чернігівської області). В Ромнах звів у 1918 році чудовий пам'ятник Тарасу Шевченку, перший пам'ятник поету на Україні. Наш Кобзар сидить в глибокій задумі на скелі. Так і відчуваєш — його думи шугають ген-ген по всій Україні і про Україну. Пам'ятники Тарасу Григоровичу Кавалерідзе побудував і в Полтаві, Сумах. На жаль, останній було знесено в п'ятдесяті роки. Та довелося скульпторові виконувати і таке завдання — за дорученням уряду України виліпити напівпостать В. І. Леніна — промовця для залу засідань ВУЦВК у Харкові, що й було ним зроблено в 1925 році. Дещо видозмінений пам'ятник Леніну його роботи незабаром було виготовлено із залізобетону і встановлено 1926 року в Шостці. Безперечно, мене тоді цікавило, що спонукало до роботи, як вона складалася. Чи був Кавалерідзе в нашому місті? А розголос навколо цієї праці скульптора був тоді великим. Досить сказати, що журнал «Друг дітей» (1925, № 4) вмістив на обкладинці проект пам'ятника В. І. Леніну у Шостці.

...З хвилюванням і думкою, а чи доречно я роблю, подзвонив до помешкання Кавалерідзе. Відкрила Надія Пилипівна, дружина Івана Петровича. Запросила до напівзатемненої кімнати, де лежав тяжко хворий митець. Відразу ж поінформувала: «Він майже не бачить і не чує. Та й не знає, що в нього рак сечового міхура». Почала перевертати його в ліжку з боку на бік. То були великі фізичні муки... Важко, дуже важко не тільки писати про це, а навіть згадувати той день — 2 листопада 1978 року.

З часом зав'язалася розмова. — «Шостка? Де це вона?». По деякій паузі Іван Петрович назвав місто Конотоп, Хутір-Михайлівський. А потім згадав: «С знімок — ми біля пам'ятника, що будується. З керівництвом міста». Про той час можна було так висловлюватися, бо 1924 року посад Шостку віднесли до категорії міст. Далі назвав фабрику пльвіки. Я зауважив — вона збудована пізніше, за постановою уряду 1929 року. — «Та чому ж? Тоді їздили на велосипедах на фабрику. Дуже багато людей. Маси». Можливо, то запам'ятався митцю потік людей до порохового заводу, на базі якого почалося згодом спорудження кінопльвікової фабрики. Або був Кавалерідзе в Шостці вже після 1929 року.

Потім згадав іншу свою роботу — пам'ятник Артему у Слов'яногірську — «Скоро там буде свято. З'їдть». — «Сідайте ближче до мене. Бачу ваші руки — світло зверху. Якась палиця». То була в моїх руках звичайнісінька папка для паперів.

«Так як Ваше прізвище? — Терлецький? Хто ж це з моїх добрих знайомих? Ось дайте пригадаю». Не пригадав. Певно, і не міг цього зробити, бо чи був хтось з таким прізвищем серед його приятелів...

Вибачився, що розмова виходить якось не по темі. А далі розговорився. Про найбільш печуче. Про те, що було на серці. Я вже лише слухав.

«Я скоро буду виїздити. Дайте лише відлежатись. У мене є добрий помічник. Справжній Голіаф. Бере мене за тулуб, за тіло — і держить. А я працюю. Навіть на 6 метрової висоті. Виносять з будинку, втискають в машину — і на роботу. Пам'ятник в Ромнах (це моя батьківщина) закінчу».

Мова йшла про вже згадуваний пам'ятник Шевченкові. Час зробив свою руйнівну справу — і постало завдання реконструкції пам'ятника, виготовленого з бетону. «Закінчу». Та не довелося І. П. Кавалерідзе ні закінчити його, ні оглянути вже поновлений. Це було зроблено в 1981 році, після смерті Івана Петровича, коли за проектом київських скульпторів В. М. Клокова, Б. С. Довганя і архітектора Ф. І. Юр'єва пам'ятник Шевченкові у Ромнах «перевели» у бронзу. Але як і за часів Кавалерідзе на постаменті чітко читалися слова Кобзаря:

...І оживу,

І думу вольную на волю

Із домовини воззову!

А тоді, на початку листопада 1978 року, згадував сумчан, які взяли в свої руки справу «оновлення» пам'ятника — Івана Яковича (безсумнівно, Макухіна) та Антона Яковича Підпригороу.

Страшенно бідувався, обурювався Кавалерідзе. Говорив про те, як його останнім часом притискували. «Хрущов — взагалі-то, добра людина, але наробити стільки дурниць... Стукати черевиком по трибуні, віддати золото... Тиснути на людей творчості». Йшлося про виступи М. С. Хрущова в Кремлі на зустрічах керівників партії та уряду з діячами культури та мистецтва 17 грудня 1962, 7 і 8 березня 1963 років, інші його промови. Тоді критикували, «осаджували, звали до порядку» відомих літераторів І. Еренбурга, Є. Євтушенка, Віктора Некрасова, В. Аксьонова, композитора Шостаковича, громили Ернста Неізвестного. Проїхались по Паустовському, Вознесенському, Катаєву, Єсеніну-Вольпіну, кінорежисеру Ромму. Дістался в ті часи і І. П. Кавалерідзе. Звинуватили, здається, в абстракціонізмі у мистецтві. — «Останнім часом мене глушив той, що в Москву перебрався». Я: «Кириченко? Підгорний?». Кавалерідзе: «От — Підгорний. Але і його там турнули. Був я без роботи. Критикували, бо був за кордоном». І знову довга мовчанка. Що тоді ще згадалося нашому землякові, що пекло його душу?

«26 років була під забороною моя картина «Прометей». Зберігалась десь під Москвою. На неї і рукою махнули».

«Після отієї критики багато хто, навіть з добре знайомих, якось відсахнулись від мене, — вів далі скульптор. — Не дзвонили, не заходили».

Хтось із письменників в своїх спогадах про Кавалерідзе писав, що з нагоди його 90-річчя приходили кореспонденти, брали інтерв'ю. Я ж чув з вуст Івана Петровича інше: «До 90-річчя я отримав 568 телеграм поздоровлень. Надсилали здебільшого з-за кордону. Вітали, схвально оцінювали пройдений шлях. Вищі ж установи нашого Союзу мовчали...».

Говорив про це з хвилюванням, болем. Повів мову про жертви сталінських репресій. А далі — знову про деякі нюанси своєї роботи в якості режисера-постановника і кінодраматурга. «Мені зауважували — чому в картині Потоцький, притиснення українців — і тут же російські вояводи. Навіщо? Це ж брати. Дружба». Йшлося, певно, про його історичну кіноопею «Коліївщина» («Офорти до історії гайдамаччини»), в ній дійсно серед персонажів виступає Потоцький та росіяни — генерал Кречетников, князь Младонович, губернатор Умані.

«А що ж — тоді і Катерину II славне! Це ж наша російська сестриця. Придушила український народ, зруйнувала Січ».

Від цих питань знову полинув думками до нашого краю. Згадав художника Євдокима Петровича Мінюру, свого приятеля, уродженця с. Реутинців Крелевецького району: «Яскравий художник. Його знають в Чехії. Шанують. Створив комплект картин про слов'ян, творів на історичні теми. Його не зрозуміли. Навіщо історія?» — обурювався Кавалерідзе; з запалом, що давався йому дуже важко, боляче, промовив: «Та ми ж не безбаченки! Без минулого нічого не значить і сьогоднішній день! Не буде і майбутнього!». Де і як вони познайомилися, заприятелювали — нічого не сказав. Та ми можемо доміслити тепер самі. — Певно, в тих же Ромнах. Бо тут з 1918 року Євдоким Мінюра працював вчителем малювання в місцевому реальному училищі. В 1920—21 роках створив чимало декорацій для міського і залізничного театрів, а режисером їх, постановником спектаклів в ті роки був саме І. П. Кавалерідзе.

Наприкінці бесіди, ніби підбиваючи підсумок нашої розмови, Іван Петрович зауважив: «Ми ще вирвемося з цих викручувань!».

Залишаючи помешкання митця, я намагався запам'ятати обстановку кімнати... Біла ліжка — простий килим. На столі, шафі, столиках — бюсти. На стінах — картини. Одна з них — чудовий портрет самого Кавалерідзе в молоді роки. На килимі, що висить над ліжком, — маленька іконка Ісуса Христа. І в напівзатемненій кімнаті — блідий, дуже схудлий хазяїн помешкання. Митець залишав цей світ...

До Шостки я їхав електричкою. Під перестук коліс, гамір у вагоні намагався до подробиць записати все почуте, побачене. Листав сторінки журналу «Вітчизна» (1978, № 10), де було видрукувано продовження спогадів митця «З музами у дружбі». Вчи-

тувався у нерівний, написаний навмання дарчий напис на сторінці 77-й: «Дорогому-Дмитрию (ще одне свідчення його вже дуже поганого слуху на той час — В. Т.) Владимировичу Терлецкому, С уважением И. Кавалеридзе»... Через місяць, 3 грудня 1978 року, славетного І. П. Кавалеридзе вже не стало. Пішов з життя один з самобутніх і оригінальних українських скульпторів, ім'я якого залишиться навечно в історії-нашої культури.

Святослав Воїнов

ПОМИЛКА МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА

Ім'я Михайла Максимовича (1804—1873) стоїть в числі найбільш видатних вихованців Новгород-Сіверської гімназії. Вчений з енциклопедичними знаннями — професор ботаніки, словесності, відомий історик, фольклорист, до того ж перший ректор Київського університету — все це Максимович.

Літературознавці не шукають білих плям в біографії нашого земляка, не сперечаються і не піддають сумніву існуючі біографічні свідчення про нього, адже сам Максимович залишив для нащадків свою чудову автобіографію, яку написав у 1854 році за проханням С. П. Шевирьова для біографічного словника професорів і викладачів Московського університету. В ній майже сторінка присвячена його життю і навчанню у Новгороді-Сіверському. Зокрема, він пише: «Под конец достопамятного 1812 года отдали меня в Новгород-Северскую гимназию, которая в 1808 году открыта была им же, Ильёю Федоровичем (мається на увазі І. Ф. Тимківський. — С. В.) как визитатором Харьковского округа с 1803 года, и в которой директором был тесть его, статский советник Иван Иванович Халанский. В гимназии семь лет прошли для меня как семь месяцев».¹

Про сім років свого навчання у гімназії Максимович пише також у «Воспоминании о Тимковских» у тому ж 1854 році (опубліковані у 1898 р.), згадуючи про свого рідного дядька І. Ф. Тимківського:

«Эту гимназию, — которой питомцем был и я (с 1812 до 1819 г.), — мой дядя любил, как дитя свое».²

Спогади видатного вченого являють собою визнані біографічні свідчення про його гімназичні роки навчання і без будь-яких сумнівів сприймаються всіма його біографами. Але якщо більш уважніше ознайомитись з історією гімназичної освіти до революційної Росії, то можна помітити, що згідно з статутом 1804 року всі гімназії, у тому числі і Новгород-Сіверська, були в той час 4-класними з 4-річним терміном навчання. Їх перетворення у 7-річні почалося здійснюватися за новим уставом гімназій з 1828 року і проходило не одночасно. У Новгород-Сіверській гімназії це було здійснено лише в жовтні 1833 року.³

Як же міг Михайло Максимович вчитися в гімназії сім років? Звернемось до його спогадів: «За те мои успехи в науках, в двух высших классах гимназии спустились с прежней превосходной степени на очень хорошую, и даже очень хорошую! В июне 1819 года, проговорив речь «Об истинном просвещении» на публичном экзамене, я получил аттестат, которого не помню...»⁴

Видно, що вчився Михайло дуже добре, бо у двох нижчих класах його успіхи були ще кращими. Тож не міг він кілька разів залишатися на другий рік в одному класі. До речі, його згадка про два вищі класи натякає саме на чотирирічну гімназію того часу, що складалася з двох нижчих та двох вищих класів.

У автобіографії Максимовича можна помітити ще дві суперечності гімназичним правилам — до гімназії приймалися діти віком не молодше десяти років, причому учбовий рік починався не з 1 вересня, а з 1 серпня.⁵

Михайла ж привезли до Новгорода-Сіверського не на початок учбового року — до 1 серпня, а «под конец достопамятного 1812 года», коли йому було лише вісім років (народився він 3 вересня 1804 року). Тому за малим віком хлопця не міг порушити правила прийому навіть його родич — директор гімназії І. І. Халанський.

Щоб розібратися у всьому цьому, уважніше переглянемо біографію Максимовича. Десь у шість років його віддали до Золотоніського Благовіщенського монастиря на навчання. Свого часу у цьому ж монастирі здобували початкову освіту і його рідні дядьки Тимківські (Ілля, Іван, Василь, Роман та Єгор Федоровичі), які стали видатними людьми. Тут Михайло пройшов Граматику, Часослов і Псалтир. Невдовзі його батько отримав нове призначення по службі на Шосткинський пороховий завод Чернігівської губернії. Майже одночасно (у 1811 р.) пішов у відставку з Харківського університету старший дядько Михайла Ілля Федорович, який вирішив оселитись в селі Туранівці, неподалік від Шостки, у маєтку своєї дружини Софії Іванівни, уродженої Халанської. Вирішено було, що Михайло буде жити у дядька і той підготує його до вступу у гімназію.

«Туда, — згадує Максимович, — взял меня И. Ф. к себе, в 1811 году, и учил меня началам разных наук и по-латыни».